

IV. ZÁVĚR

V předkládané práci jsme se snažili postihnout základní problémy teorie ruské románové kroniky, její genealogie a poetiky. Ze srovnání několika typologií románu vycházíme k zařazení románové kroniky do genologického systému. Spolu s tzv. dramatickým románem a románem charakteru uvádíme romány, které akcentují časovou složku, např. generační román, cyklický román, románovou ságu, román-řeku a románovou kroniku. Docházíme k závěru, že o románové kronice neexistuje v teoretické literatuře jednotné mínění; navíc zjišťujeme, že románová kronika nebyla jako typ žánru přesně definována. Obtížnosti v definování žánru sledujeme mj. ve statích A. Bušmina, J. F. Gricaje, K. N. Grigor'jana, B. Zelinského, I. V. Stoljarovové, M. S. Gorjačkinové, K. Golovina, B. M. Drugova a V. J. Troického. Řešení nespatřujeme ani v pokusu o přehodnocení románové typologie teoretiky tzv. „mravoličných žánrů“ (G. N. Pospělov, L. V. Černěc). Pojem obsahově zužujeme: románovou kronikou rozumíme typ románu, vyznačující se pulsací literárního prostoru, plynulým, nepřerývaným a „brzděným“ proudem času, charakteristickým syžetem, postavami a dalšími jevy poetiky. Románovou kroniku považujeme za slovesný tvar, který rekonstruuje harmonický poměr mezi literárním časem a prostorem a svou relativní prostorovou uzavřeností reaguje na převratnost doby, v níž vznikl — první poloviny 19. století.

Románovou kroniku v Rusku jsme speciálně zkoumali na dvanácti dílech (S. T. Aksakov, *Semejnaja chronika*, 1856; *Detskije gody Bagrova-vnuka*, 1958; N. S. Leskov, *Staryje gody v sele Plodomasove*, 1869; *Soborjane*, 1872; *Zachudalij rod*, 1874; M. J. Saltykov-Ščedrin, *Gospoda Golovlevy*, 1880; *Pošehonskaja starina*, 1887—1889; M. Gorkij, *Gorodok Okurov*, 1909; *Žizn' Matveja Kožemjakina*, 1910—1911; L. Leonov, *Petušichinskij prolom*, 1922; *Zapisi nekotorych epizodov, sdelannyje v gorode Goguleve Andrejem Petrovičem Kovjakinym*, 1923; K. Fedin, *Narovčatskaja chronika*, 1924—1925).

Charakteristiku žánru jsme založili na pojetí tzv. literárního časoprostoru (chronotopu), zhruba v té podobě, o níž píše ve svých pracích M. Bachtin. Došli jsme k názoru, že literární časoprostor jako odraz

reálného časoprostoru lze využít mj. v genologii a pokusili jsme se ho aplikovat na románovou kroniku. Analýza časoprostorových vztahů tak pomáhá odhalit specifikum zkoumaného žánru. Prostor románové kroniky se vyznačuje zdůrazňovanou kvantitou, lineárností, rozvinutým uměleckým detailem a zvláště jevem, který jsme nazvali kronikální prostorová pulsace. Ukázali jsme na to, jak tento relativně uzavřený, „pulsující“ prostor souvisí s utvářením autonomního časového proudu. Termínu kronikální prostorová pulsace užíváme pracovní a s podmíněným významem. Pulsaci v tomto případě nechápeme jako přirozený rytmický pohyb pravidelného charakteru, nýbrž jako nepravidelnou změnu prostorové amplitudy.

Základní rys kronikálního času jsme charakterizovali jako snahu o jeho zastavení nebo retardaci. Tato tendence se projevuje v pojetí smrti, ve velké frekvenci skazových partií, v akcentaci jedné časové řady a v pojetí minulosti, přítomnosti a budoucnosti.

Časoprostorové vztahy mohou určovat základní rysy žánru nebo jeho typu; nemohou však zcela přesně určit jeho hranice. Problém žánrových hranic pokládáme za stěžejní. Proto jsme v daném případě pracovali se sítí genologických determinant: kromě časoprostorových vztahů sem řadíme osobu vypravěče a funkci vyprávění. Tím se nám podařilo oddělit románovou kroniku od memoárových žánrů (osoba vypravěče) a psychologického románu osobnosti (funkce vyprávění). Od dalších typů románu, které jsou vystavěny především na časové složce, oddělují kroniku samy časoprostorové vztahy: koncepce jedné časové řady a časoprostorová lineárnost ji oddělují od generačního a cyklického románu; prostorová pulsace a zaměření na vůdčí syžetovou linii ji vzdaluje románu-řece, románové sáze a románové epopeji.

Jestliže v první kapitole jsme charakterizovali základní znaky ruské románové kroniky, zvláště její časoprostorové vztahy, ve druhé kapitole jsme se pokusili načrtnout její genealogický model. Naším východiskem byly domácí zdroje, ačkoli jsme se nevyhýbali ani cizím pramenům (sentimentalismus, idyla, pikareskní román). Románová kronika se liší od staroruské kroniky (letopisu) neustálým pociťováním času a prostoru, do nichž je člověk začleněn. Přesto zárodky moderní románové kroniky nacházíme v domácích pramenech, a to základním laděním tematickým v Životě protopopa Avvakuma (1672–1675). Jde zvláště o intezivní pociťování času, o téma smrti spjaté s kronikální koncepcí jedné časové řady, o protiklad příroda – společnost a o přítomnost tradičních syžetů, integrovaných do rámce vyprávění. Tyto náznaky rozvíjí v 18. století na ruské půdě kultivovaný sentimentalismus, manifestující osvícenskou koncepcí sebelásky a přirozeného stavu. Sentimentalistické pojetí sebelásky je pokládáno za integrační princip, neboť z něho vyplývá poetika domova a rodiny. Dezintegračním principem je pojetí přirozeného stavu, neboť z něho vyrůstá celá dichotomičnost sentimentalistického světa. Sentimen-

talismus obecně se nám jeví jako rozporný proud, nesoucí v sobě od počátku dvě ideová a tvarová jádra: tendenci k extenzitě (domov, rodina, kategorie klidu) a tendenci k intenzitě (kult smyslů bez morálního korektivu). Ruský sentimentalismus se přidržel extenzivního jádra, a proto se mohl mnohem snadněji než západoevropský sentimentalismus stát bezprostředním pramenem románové kroniky. Náznakově upozorňujeme na vztah idyly a románové kroniky. Spojitosti nacházíme také mezi románovou kronikou a pikareskním románem, zejména v díle V. T. Narežného *Ruský Gil Blas* (1814). Pro Narežného je typické rozštěpení díla: dvě vyprávěcí roviny, dvě prostorová centra vyprávění, dvě syžetové linie. Jedna část zachovává původní pikareskní pojetí, druhá směřuje k pojetí kronikálnímu. Tvůrce románové kroniky inspirovala také pseudo-historická próza, jak se s ní setkáváme např. v Puškinově povídce *Istorija sela Gorjuchina* (1830), v níž je vytvořen model kronikální scenerie a vyložena technologie vzniku románové kroniky z historické prózy. Další znaky, svědčící o přechodu ke kronice, nacházíme v raných přírodních črtách S. T. Aksakova, v nichž je kultivována zvláště kategorie uměleckého detailu, který se stává základním stavebním kamenem díla, takže již lze hovořit o kronikální poetice konkrétního. Dochází zde také k významným posunům v prostoru (koncentrace na jedno místo) a v čase (boj času cyklického a lineárního).

Nejrozsáhlejší část studie věnujeme některým vybraným otázkám poetiky. Znovu se vracíme k časoprostorovým vztahům, jimiž se tentokrát nezabýváme v jejich statické podobě, ale v dynamickém vývoji od S. T. Aksakova po M. Gorkého. Ověřujeme zde výchozí předpoklad, že časoprostorové vztahy jsou manifestací ideové dominanty. Např. u Saltykova-Ščedrina a M. Gorkého se postupně ruší prostorová pulsace a dochází k výrazné přestavbě literárního času. Pokusy v časoprostorové dominantě se také promítají do názvu kroniky, syžetu, incipitu a explicitu (III. B). Docházíme k závěru, že název kroniky nejen manifestuje individuální tvůrčí záměry autora, ale také svědčí o žánrové povaze díla, příp. o potenciální transformaci žánru nebo žánrového typu. V syžetu kroniky rozeznáváme tři druhy epických linií (dominantní, formativní a katenální); k nim se připojují vsuvné novely, jejichž funkcí je zvýšit atraktivnost vyprávění, decentralizovat syžet, retardovat literární čas a ilustrovat charakter postav a prostředí. Dominantní a formativní linie mají dostředivý charakter, katenální linie a vsuvné novely jsou odstředivé. Spojením těchto prvků vzniká složitý a rozporný umělecký tvar, který zaujímá svébytné místo mezi jinými typy románu.

Incipit románové kroniky vyjadřuje prostorové zakotvení, zatímco její explicit vymezuje žánr spíše časově. V pasáži o autorovi, vypravěči a kronikálních postavách (III. C) zdůrazňujeme převahu skazového vyprávění, které se v kronice postupně stává ideovým jádrem, fungujícím na pozadí er-formy. Kronikální postavy jsou do značné míry stereotypní a odrážejí

charakter prostředí (místní mudrc, básník, silák, prostitutka atd.). Nelze však říci, že by neměly individuální rysy, jež by svědčily o jejich osobitém vidění skutečnosti. Již v některých prvcích sentimentalistické poetiky a zvláště v přírodních črtách S. T. Aksakova jsme se setkali s určitou hypertrofií funkce uměleckého detailu, jež je typická pro románovou kroniku. Tento jev jsme nazvali poetika konkrétního (III. D). Sledujeme její vývoj od kronik S. T. Aksakova po kroniky M. Gorkého a zdůrazňujeme závislost na obecné koncepci literárního časoprostoru. Ruská románová kronika se vyznačuje kultivací kategorie neobvyklého, která však není, na rozdíl od koncepce romantiků, dokladem nerozumnosti světa, ale naopak prezentací jeho majestátu. Často se realizuje v symbolických obrazech, které zde netvoří filozofickou páteř díla, nýbrž vrstvu lidských stavů a situací (krása, láska, smutek, život — smrt, dobro — zlo, lidská podoba — maska). Rozbor symbolů a výčet oblastí, z nichž jsou vztahy, svědčí o hodnotovém rozštěpení díla (III. E). Hodnotovou antinomičností se zabýváme (III. F) na antinomičných dvojicích staré — nové, domov — svět a příroda — kultura. Jejich kořeny nacházíme již v sentimentalistické poetice. Sledujeme vývoj těchto antinomií v závislosti na časoprostorových vztazích. Posuny v chronotopové struktuře kroniky vedou ve svých důsledcích k hraničním jevům v poetice žánru (III. G). Na třech dílech (L. Leonova a K. Fedina) zjišťujeme, jak se dosavadní struktura žánrového typu rozpadá, zejména pod tlakem revoluční reality.

Uvedený soubor hlavních tezí práce nás vede k úvaze nad smyslem studie a jejím možným využitím v literární vědě.

I. OBLAST METODOLOGICKÁ

Pokusem o nový pohled na povahu žánru a jeho hranice bylo použití časoprostorové dominanty. O literárním času a prostoru byla napsána řada publikací, ale pohled na ně nebyl a dosud není jednotný. Chápali jsme časoprostor jako realizaci ideové dominanty díla a z tohoto hlediska není deskripce jednotlivých vlastností kronikálního času a prostoru samoučelná, ale svědčí o ideovém zaměření autora, o jeho hledání a hledačství. Domníváme se, že použití časoprostorové dominanty může pomoci při určování hranic žánrů. Zvláště nosným se nám jeví využití v rozsáhlejších epických útvarech, které se snaží postihnout základní tendence pohybu reality v čase a prostoru. Byli jsme si vědomi, že časoprostorové kritérium nevysvětlí vše, ale vymezí pouze rámeček žánrového typu (románové kroniky). Proto jsme použili podřízených kritérií, která mohou přesněji dokumentovat povahu zkoumaného tvaru a oddělit jej od tvarů genologicky

blízkých. Domníváme se, že vytyčování hranic žánrů je v genologii nezbytné; proto se nemůžeme spokojit s konstatováním hybridnosti moderních epických žánrů, ale měli bychom se soustředit na přesnější vymezení jejich hranic či mezí. Ještě obtížnější situace je mezi několika typy jednoho žánru (román). Zde je obtížná nejen přítomná, skutečně složitá struktura mezitypová, ale také dosavadní označování jednotlivých typů, tkvící jednak v teoretické oblasti, jednak v oblasti praktické (spisovatelské). Proto jsme abstrahovali od etymologizujícího pojetí románového typu (cyklický román, kronika, románová sága) a pokusili jsme se románový typ nově charakterizovat. Pojem kronika nechápeme v tradičním pojetí, ale pouze jako konvenční genologické označení, vystihující některé vlastnosti slovesného tvaru toliko do jisté míry. Podobná cesta by snad byla schůdná i v případě dalších románových typů — tuto úvahu však zatím pokládáme za hypotetickou. Jsme si vědomi, že nový obsah některých termínů a nový kontext, v němž jsou pojmy uváděny, setká se nutně s překážkami ve sféře literárněvědné tradice; s pojmem kronika se zacházelo a zachází značně promiskuitně. Na druhé straně je zřejmé, že navržené hranice románové kroniky neexistují v literárním vakuu. Závěry tedy bude nutno konfrontovat s dalším materiálem.

Nebylo ctižádostí naší práce nově prezentovat typologii románu; řešení tohoto úkolu, který dodnes stojí před marxisticko-leninskou literární vědou, přivedlo řadu badatelů k viditelným zjednodušením. Snažili jsme se naznačit možné cesty k řešení této problematiky toliko na nevelkém prostoru a na jednom románovém typu.

II. OBLAST GENOLOGICKÁ

Použití časoprostorové dominanty otevřelo před námi méně obvyklé aspekty, které bylo nutno popsat. Například při deskripci kronikálního prostoru jsme jev prostorového rozšiřování a zužování pracovně nazvali kronikální prostorová pulsace. Ke genologickým závěrům práce patří také nová koncepce románové kroniky a její definice, které jsme se pokusili prezentovat. S tím úzce souviselo přehodnocení tradičních pohledů a „utvoření“ žánru z děl, z nichž mnohá se k němu v minulosti nepřirážovala. Náš pohled na žánr byl historický: upozorňovali jsme na vývoj žánru a jeho jednotlivých prvků. Tak je koncipována nejen druhá kapitola, pojednávající o pramenech románové kroniky, ale také třetí kapitola, analyzující vybrané kategorie poetiky.

III. OBLAST LITERÁRNĚHISTORICKÁ

Deskripce určitých děl, vykazujících společné rysy v jistém časovém úseku, má úzký vztah k literárněhistorickému pohledu na ruské písemnictví 19. století a počátku 20. století. Zabýváme se sice díly většinou známými, ale přece jen ve své většině stojícími poněkud ve stínu reprezentativních románových staveb. Přitom šlo o zdůraznění faktu, že žánr románové kroniky nejen nestál stranou hlavní historické cesty ruské literatury, ale že měl značnou úlohu v utváření poetiky tehdejší prózy a ve společenském boji, do něhož bylo ruské písemnictví vtahováno. Zkoumaný žánr je tedy obrazem složitých a v daném případě křiklavě protikladných cest ruského člověka k představě o sociálně spravedlivé společnosti.

Pohled z „výšin“ žánru vrhá také jiné světlo na jevy poetiky, z nichž chceme zvláště zdůraznit syžet románové kroniky a funkce názvu, incipitu, explicitu a uměleckého detailu.

Naše práce však nebyla zamýšlena jako prioritně literárněhistorická. Z toho důvodu jsme se nezabývali všemi díly daného žánrového typu, ale pojednali jsme jen o některých. Odtud vyplývají časové přetržky mezi analyzovanými díly (1856, 1858, 1869, 1872, 1874, 1880, 1887—1889, 1909, 1910—1911, 1922, 1923, 1924—1925).

* * *

Studie není ve svých důsledcích výlučně zaměřena na literární vývoj minulosti. Vymezení žánru kroniky na ruské půdě úzce souvisí s obecnou problematikou románu a tím také s osudy tohoto žánru v současnosti. Ukazuje se, že důraz na autonomnost literárního času spojuje románovou kroniku s tvorbou 20. století, kdy se práce s literárním časem stává dominantou úsilí romanopisců.

Současná situace v socialistické próze svědčí o tom, že nelze zcela opomíjet ani ideově tematické kořeny ruské románové kroniky. Ruská sovětská próza 70.—80. let úspěšně navazuje na ideje a tvary, vypracované v románové kronice. Nemáme pochopitelně na mysli zjevně regresivní ideje a společenský konzervatismus, prezentovaný mnohde S. T. Aksakovem a N. S. Leskovem. Jde spíše o upozornění na hodnoty, které utvořil lid, na kulturní kontext, vízící se k citovému životu lidstva, jenž by neměl být ničen postupující technizací. Ekologická problematika, traktovaná v tzv. vesnické próze, se zjevně umělecky napájí ze zdrojů ruské románové kroniky. Nepřekvapuje tudíž, že představitelé „ekologické větve“ ruské prózy, např. V. Bělov, V. Rasputin, V. Solouchin, J. Nosov, V. Šukšin a F. Abramov, se přímo hlásí k tvůrcům tohoto románového typu. Problematika vztahu moderní sovětské prózy a románové kroniky souvisí s obecnější otázkou novátorství a tradice, kterou se však v této práci nezabýváme.